

Wprowadzenie

W starożytnej grece słowo *polis* oznacza „miasto”¹, „państwo”² oraz połączenie miasta i państwa, czyli „miasto-państwo”³. Często, skądinąd nie bez racji, twierdzi się, że *polis*, będąca specyficzną formą organizacji państwa i społeczeństwa, stanowiła fundament całej greckiej cywilizacji. Z tego zaś wynika, że nie da się pojąć greckiej cywilizacji bez zrozumienia zasadniczych cech *polis*, stanowiącej charakterystyczną właśnie dla starożytnych Greków formę organizacji społeczeństwa. Za tym błyskotliwym stwierdzeniem rzadko, niestety, idzie opis tego, czym właściwie jest *polis* (a właściwie, czym była, skoro dominująca w starożytnej Grecji kultura miasta-państwa nigdzie już obecnie na świecie nie występuje). Nie mamy, jak dotąd, wyczerpujących, odnoszących się do spraw zasadniczych, prac na temat *polis* – ani jako pojęcia, ani jako zjawiska historycznego. Wcześniejsze studia cechował subiektywizm, a przywoływane w nich przykłady pochodziły głównie ze źródeł dotyczących Aten. Ateny zaś były zaledwie jedną z około 1500 *poleis*, do tego pod wieloma względami wyjątkową. Cóż zatem z całą resztą 1499 *poleis*? Niewiele o nich napisano⁴, co jest skądinąd

jedną z przyczyn nieustającej różnicy zdań, jeśli idzie o odpowiedź na niemal wszystkie najbardziej fundamentalne, nurtujące badaczy pytania dotyczące *polis*: kiedy się narodziła i kiedy nastąpił jej kres. Ile było *poleis* i gdzie się dokładnie znajdowały? Czy *polis* stanowiła rodzaj fuzji państwa i społeczeństwa, czy też, całkiem przeciwnie, mamy tu do czynienia ze społecznością obywatającą się bez charakterystycznych dla państwa instytucji? Nie ma również zgody co do tego, w jakiej mierze *polis* była wspólnotą dorosłych obywateli płci męskiej, w jakiej zaś obejmowała również kobiety, dzieci, ludność napływową, a także niewolników. Wszystkie te nieznajdujące odpowiedzi – i często pozbawione adresata – pytania doprowadziły do utworzenia przez Danish National Research Foundation w 1993 roku Kopenhaskiego Centrum Polis (Copenhagen Polis Centre), ośrodka badań nad starożytnym miastem-państwem greckim. Za pierwsze i podstawowe zadanie Centrum, usytuowanego w ramach Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu w Kopenhadze, uznano opisanie charakterystycznej dla starożytnej Grecji formy państwa i osadnictwa, a zatem właśnie *polis*, czyli miasta-państwa. Na podstawie ogromnej liczby opublikowanych studiów dotyczących *polis* zarówno jako państwa, jak i formy osadnictwa, stało się po raz pierwszy możliwe stworzenie inwentarza wszystkich znanych greckich *poleis* z okresu archaicznego i klasycznego (ok. 650–323 r. p.n.e.). Ów inwentarz dał punkt wyjścia analizie świata greckich *poleis*. Skutkiem tego jest nowa ocena i rewizja wielu zakorzenionych poglądów na temat

rozwoju oraz charakteru greckiej *polis*. Wspomniany inwentarz został opublikowany przez Oxford University Press w 2004 roku⁵.

Drugim zadaniem Centrum stało się odczytanie znaczenia *polis* w szerszym kontekście dziejów świata. Starożytna grecka *polis* była miastem-państwem, gdy więc współcześni historycy mówią o miastach-państwach, myślą przede wszystkim właśnie o starożytnej Grecji, a dopiero później o średniowiecznych miastach północnej Italii. Wszelako miasta-państwa występowały na przestrzeni wieków również w wielu innych miejscach na świecie. Ogólna analiza procesów urbanizacji i kształtowania się państw dowodzi, że od starożytności aż do ok. 1900 roku n.e. współistniały dwa różne typy państw: „makro-państwa”, czyli wielkie państwa z licznymi miastami wchodzącymi w ich skład, oraz obszary, na których terenie rozwijały się „mikro-państwa”, państwa niewielkie, na które składało się jedno miasto i jego najbliższe okolice. Takie „mikro-państwo” nazywamy „miastem-państwem”, a skupiska miast-państw tworzą – wedle definicji Kopenhaskiego Centrum Polis – „kulturę miasta-państwa”. Udało się nam zidentyfikować 37 przykładów „kultury miasta-państwa”, poczynawszy od Sumerów w Mezopotamii w III tysiącleciu p.n.e. aż po Afrykę Zachodnią, gdzie kultury tego typu zostały zniszczone przez mocarstwa kolonialne niewiele ponad sto lat temu⁶. Jak dotychczas nikt nie podjął wysiłku nakreślenia ogólnego obrazu, który uwzględniałby różnorodność odmian kultur miasta-państwa znanych z historii powszechnej.

W ramach podsumowania wyników badań Kopenhaskiego Centrum Polis chciałbym zwrócić uwagę na cztery szczególne aspekty omawianego zagadnienia. W kulturach miasta-państwa (łącznie z tymi, które funkcjonowały w starożytnej Grecji): (1) stopień urbanizacji osiągnął poziom nie-spotykany w wielkich państwach aż do czasów rewolucji przemysłowej w drugiej połowie XVIII wieku; (2) podstawą gospodarki był handel skoncentrowany wokół rynku położonego w centrum miasta; (3) podejmowanie decyzji politycznych, prowadzących do stanowienia praw i innych doraźnych decyzji nie zawsze było domeną monarchy, lecz często wynikało z poprzedzonego debatą głosowania większości na Zgromadzeniu, w którego skład wchodziłi przeważnie członkowie klasy wyższej, ale niekiedy też wszyscy obywatele; (4) interakcje miast-państw prowadziły do powstania związków państw i federacji. Jako pewien typ państwa wyrosłego z kultury miasta-państwa, państwa federacyjnego, z którego wykształciło się „makro-państwo”, czyli wielkie państwo, należy wymienić Stany Zjednoczone, powstałe w latach 1787–1789. Obecnie kultura miasta-państwa nie istnieje. Ostatnia zanikła ok. 1900 roku. Za swoją ironię historii należy więc uznać fakt, że organizacja społeczna, ekonomiczna i polityczna, charakterystyczna dla kultur miasta-państwa nie zniknęła wraz z ich upadkiem, lecz zdominowała państwa i społeczeństwa współczesnego świata. Pod wieloma istotnymi względami nowożytnie „makro”, czyli wielkie państwa, bardziej przypo-

minają starożytne kultury miasta-państwa aniżeli starożytne „makro-państwa”.

Niniejszy szkic przeznaczony jest dla szerokiego grona zainteresowanych czytelników, ale także dla węższej grupy uczonych zajmujących się starożytnością, archeologów, antropologów, socjologów i historyków, którzy w swojej pracy zawodowej stykają się z problematyką miasta, państwa i miasta-państwa. Książka składa się z trzech części. Pierwszą stanowi dość obszerny przegląd koncepcji miasta-państwa i kultur miasta-państwa, ze związłą charakterystyką zidentyfikowanych trzydziestu siedmiu kultur miasta-państwa. W drugiej części zawarty jest opis greckiej *polis*, w trzeciej zaś – porównanie greckiej *polis* z pozostałymi trzydziestoma sześcioma kulturami miasta-państwa oraz z pojęciem miasta-państwa jako takim.